

Boekbesprekingen

Rupp, J.C.C., *Van oude en nieuwe universiteiten. De verdringing van Duitse door Amerikaanse invloeden op de wetenschapsbeoefening en het hoger onderwijs in Nederland, 1945-1995*

Den Haag: Sdu uitgevers, 1997, 462 pp.
ISBN 90 12 08506 3

Het lijvige werk van Jan Rupp is een product dat gerealiseerd is in het kader van het NWO Prioriteitsprogramma 'Nederlandse cultuur in Europese context'. De auteur richt zich op de ontwikkelingen in de wetenschapsbeoefening en het hoger onderwijs rond 1950. Dat 1950 als ijkpunt wordt gekozen, behoeft nauwelijks toelichting. Nederland bevindt zich na de Tweede Wereldoorlog in een fase van wederopbouw, waarin naast de eigen karakteristieke invloeden (consensuspolitiek) ook internationale invloeden (Marshallplan, europeanisering) een rol spelen. Voldoende legitimatie om die ontwikkelingen in het hoger onderwijs – vanuit historisch-sociologisch perspectief – nader te onderzoeken.

De werkhypothese voor de studie is dat de wetenschappelijke oriëntatie op het Duitse *Bildungsidee* (Von Humboldt) in de naoorlogse periode plaats heeft gemaakt voor een gerichtheid op de Amerikaanse universitaire cultuur. Twee stellingen vormen de leidraad voor het verdere onderzoek. De eerste luidt dat de veranderingen in het Nederlandse hoger onderwijs zijn bewerkstelligd door de opkomst van nieuwe wetenschapsgebieden, die de academische cultuur van de natuurwetenschappen en van de letteren en de geschiedwetenschappen bezig is te overvleugelen. De tweede stelling luidt dat de verschuivingen in de wetenschappelijke oriëntatie de veranderin-

gen in de plaats van Nederland in de wereldpolitiek (vooral op het terrein van vrede en veiligheid) volgen.

In het tweede hoofdstuk worden macrosociologische indicatoren gezocht voor verschuivingen in de wetenschappelijke oriëntatie in de periode 1890-1990. Indicatoren als het land van herkomst van studieboeken, het land van herkomst van academici die een eredoctoraat hebben ontvangen en het land van herkomst van nieuwe buitenlandse leden van de KNAW geven aan dat de Nederlandse wetenschappelijke wereld voor de Tweede Wereldoorlog gericht was op Europa (na een gerichtheid op Duitsland in de periode tot 1890) en daarna op Europa en de Verenigde Staten, met vooral een belangrijke rol voor Engeland en de Verenigde Staten. Bij de algemene trend past de kanttekening dat er grote verschillen tussen de wetenschapsgebieden zijn: in het algemeen hebben de nieuwere wetenschapsgebieden (sociale wetenschappen, economie, techniek) de cultuuromslag eerder doorgevoerd dan de oudere (natuurwetenschappen, medicijnen). De macrosociologische verkenning ondersteunt in grote lijnen de stellingen van de auteur.

In de volgende hoofdstukken wordt nader ingegaan op deelaspecten van de ontwikkeling van een Europese oriëntering naar een Angelsaksische. In hoofdstuk drie wordt ingegaan op de receptie van het Duitse *Bildungsideaal* in Nederland en de Verenigde Staten in de tweede helft van de negentiende eeuw. In de hoofdstukken vier tot en met tien vormt de strijd tussen de oudere en opkomende wetenschapsgebieden na de Tweede Wereldoorlog de rode draad. Thema's die in de hoofdstukken besproken worden zijn onder andere de discussie over de reorganisatie van het wetenschappelijk onderwijs (de staatscommissie en haar rapport uit 1949), het wetenschappelijke uitwisselingsprogramma Fulbright als vorm van Amerikaanse culturele diplomatie en de inspanningen van de Nederlandse overheid op het terrein van internationalisering. In hoofdstuk elf en twaalf wordt nader inge-

gaan op de ontwikkeling van elitair naar massaal hoger onderwijs in de Verenigde Staten en Nederland. In de nabeschuiving kijkt de auteur terug op de stellingen van het eerste hoofdstuk en waagt hij zich aan enkele bespiegelingen over de toekomst van het Nederlandse hoger onderwijs.

Over het algemeen is het boek zeer leeswaardig, deels door de prettige stijl van schrijven en deels door de aanvullende of zelfs vernieuwende inzichten (de twee visies – het seculiere en het religieuze vertoog – op de noodzakelijk geachte hervormingen na de Tweede Wereldoorlog) die de auteur biedt op reeds eerder onderzochte fenomenen (de lange weg naar de invoering van de tweefasenstructuur). De lezer wordt zo nu en dan overvallen door de veelheid aan feitenmateriaal, maar het moet gezegd worden dat de overgrote meerderheid hiervan past binnen de thema's die de schrijver aansnijdt. Rupp weet de geponeerde stellingen op indrukwekkende wijze zowel door de macro-sociologische exercitie als door de analyse op deelaspecten te ondersteunen.

De hoofdstukken over het 'verre' verleden – pakweg tot de jaren zestig – zijn mijns inziens de sterkste. Ik heb slechts een klein probleem met het gemak waarmee Rupp een alternatieve verklaring van de geconstateerde ontwikkelingen (gebaseerd op het werk van Wallerstein, die stelt dat economische betrekkingen een centrale rol spelen bij het volgen van een bepaalde wetenschappelijke strategie) afdoet door aan de hand van één enkele indicator (opgenomen in een tabel in de bijlage) te laten zien dat Duitsland Nederlands belangrijkste handelspartner is geweest in bijna de gehele twintigste eeuw.

Een kritischer houding is noodzakelijk ten opzichte van Rupp's interpretatie van meer recente ontwikkelingen. Hoewel er veel voor te zeggen valt dat elementen van de Nederlandse hogeronderwijsstructuur ontleend zijn aan het Amerikaanse systeem (de twee fasen in het universitair onderwijs zijn geïnspireerd op het model van de *research university*, de onderzoeksschool is geënt op

de *graduate school*), moet in de eerste plaats de eigen dynamiek van de beleidsontwikkeling in Nederland niet veronachtzaamd worden. Foppen heeft in zijn proefschrift Gistend beleid de rol benadrukt van een aantal 'typisch Nederlandse' elementen die de huidige structuur in belangrijke mate hebben bepaald: het probleem van de lange studieduur als aanleiding, het mislukken van de herstructurering van Van Kemnade, de invloed van bezuinigingen op de ontwikkeling van de tweede fase, enzovoort. Waar onderzoekscholen geënt zijn op graduate schools, zijn het veelal inter-universitaire karakter en het onderzoeks-programmatische aspect niet terug te voeren op het Amerikaanse model en moeten andere verklaringen gezocht worden (zie bijvoorbeeld het recente proefschrift van Bartelse: *Concentrating the minds*). In de tweede plaats verdienen Europese ontwikkelingen meer aandacht. De groeiende internationalisering en verwante ontwikkelingen (kwaliteitszorg, sturingsfilosofie, diploma-erkenning, enzovoort.) hebben ontegenzeggelijk een invloed gehad op de Nederlandse (en andere nationale) structuren en processen. In deze context vallen dan ook kleine foutjes op: het studieprogramma van een particuliere instelling hoeft niet te voldoen aan VSNU-voorwaarden (p. 286-287) en in Nederland worden wel degelijk rangordes gepubliceerd (p. 317). In het laatste hoofdstuk wordt een aantal bespiegelingen niet onderbouwd: waarom zouden bijvoorbeeld de KNAW en NWO een coördinerende rol moeten spelen in het behoud van Nederlands semi-perifere wetenschappelijke positie?

Ondanks deze kritische opmerkingen (die vooral details in de laatste hoofdstukken betreffen), blijft overeind staan dat het boek een welkome aanvulling is op de geschiedschrijving over en de sociologische analyse van het Nederlandse hoger onderwijs.

Jeroen Huisman

Baanders, Arianne N., *Leavers, Planners and Dwellers. The decision to leave the parental home*

Dissertatie Landbouwniversiteit Wageningen, 1998, 245 pp.
ISBN 90 5485 902 4

Arianne Baanders heeft in 1989 al een studie over het uit huis gaan van jongeren gepubliceerd, naar aanleiding van een onderzoek in opdracht van het ministerie van VROM. Voor haar analyses gebruikte zij destijds het Woningbehoefte-onderzoek van 1985. Voor haar proefschrift heeft zij dit onderwerp opnieuw ter hand genomen en het met veel meer diepgang onderzocht dan toen. De titel van het boek is ontleend aan de onderzoeksopzet: een groot deel van het boek is gewijd aan een vergelijking tussen jongeren die het ouderlijk huis recent hebben verlaten (*leavers*), jongeren die dat van plan zijn (*planners*) en jongeren die voorlopig nog thuis willen blijven wonen (*dwellers*). De vergelijking is gebaseerd op een door Baanders zelf opgezette survey onder 1000 respondenten. Voorafgaand aan het verslag van de opzet en resultaten van de survey presenteert Baanders eerst de uitkomst van enkele analyses van (toch weer) de Woningbehoefte-onderzoeken en van een analyse van 300 opstellen van middelbare scholieren.

In het theoretisch hoofdstuk wordt een model ontwikkeld dat een aanpassing is van Ajzens Theory of Planned Behaviour, op zich weer een aanpassing van Fishbein en Ajzens Theory of Reasoned Action. Enigszins verwarrend is dat in een eerder hoofdstuk ook al een 'onderzoekmodel' wordt gepresenteerd, dat erg lijkt op het uiteindelijke theoretische model.

Van de empirische hoofdstukken is het eerste (hoofdstuk 4) een buitenbeentje. Hierin worden analyses gepresenteerd van de Woningbehoefte-onderzoeken 1981, 1985 en 1989. Allereerst is het wat merkwaardig

dat in een boek dat in 1998 wordt gepubliceerd zelfs het WBO van 1993 niet is meegenomen. Nu begrijp ik best dat bij het actualiseren van de WBO-analyses niet de hoogste prioriteit lag. Maar wat mij betreft had het WBO-hoofdstuk helemaal uit het boek kunnen worden weggelaten. De analyses staan buiten de rest van het verhaal, en bovendien was er al over gerapporteerd in Bevolking en Gezin.

Het hoofdstuk naar aanleiding van de opstellen van middelbare scholieren is daarentegen een juweel. Dit deel van het onderzoek was bedoeld om een beeld te krijgen van de verwachtingen die jongeren hebben van het uit huis gaan en het zelfstandig wonen. Het idee om voor het verkrijgen van dit beeld opstellen van scholieren te gebruiken is op zich al een mooie vondst, maar het materiaal is ook uitstekend uitgewerkt en het hoofdstuk is zelfs spannende lectuur. We zien de scholieren bij wijze van spreken met het puntje van de tong uit de mond hun best doen op dit onderwerp; sommigen met plezier omdat ze er al echt aan toe zijn, anderen met tegenzin omdat ze er nog helemaal niet mee bezig zijn. De opstellen heeft Baanders gebruikt voor het verfijnen van haar enquête onder 1000 jongeren.

Baanders' steekproef is gestratificeerd naar leeftijd, geslacht en het nog thuis wonen versus recent hebben verlaten van het ouderlijk huis. Aangezien de thuisblijvers in de analyses verder worden onderscheiden in *planners* en *dwellers*, is er dus sprake van een soort halve stratificatie op de afhankelijke variabele. Geen eenvoudige constructie. Maar over de voor- en nadelen ervan, en de mogelijke consequenties voor de analyses, komen we niets te weten.

In hoofdstuk 7 worden de *leavers*, *planners* en *dwellers* op vele terreinen met elkaar vergeleken. Zo hadden de *leavers* vlak voor ze uit huis gingen een hoger inkomen dan de *planners* en de *dwellers* op het moment van de enquête. Ook zijn de *dwellers* aanzienlijk vaker ontevreden over hun inkomen, denken ze vaker met een partner te gaan wonen en denken ze vaker dat hun ouders ver-

wachten dat ze financieel onafhankelijk zijn voor ze het huis uit gaan. Ook onderzoekt Baanders in hoeverre 'Hotel-Mama'-achtige factoren een rol spelen in de beslissing het ouderlijk huis te verlaten. Ze vindt daar weinig van terug, en ontzenuwt de gedachte dat de jeugd van tegenwoordig thuis blijft hangen omdat het daar zo comfortabel is. Ook laat ze zien dat de (gepercipieerde) meningen en verwachtingen van de ouders nog steeds een grote rol spelen.

In Nederland verlaat bijna iedereen ooit het ouderlijk huis. Vrijwel iedere dweller wordt dus ooit een leaver. Terecht interpreteert Baanders daarom de verschillen tussen dwellers en leavers als uitstel van het uit huis gaan; voor leeftijd wordt immers gecontroleerd. Met planners ligt het wat ingewikkelder. Om een planner te zijn, moet iemand voldoen aan twee voorwaarden: hij/zij moet ten eerste het plan hebben opgevat om uit huis te gaan, en ten tweede dat plan nog niet hebben gerealiseerd. De duur van het planner-stadium – en daarmee ook de kans dat iemand als planner in de steekproef wordt aangetroffen – hangt dus mede af van de ernst waarmee iemand het zoeken naar woonruimte ter hand neemt, van het aanbod van woonruimte en van de beschikbare hulpbronnen. Baanders roert deze kwestie niet aan, zodat de betekenis ervan voor de vergelijking tussen planners en dwellers en tussen planners en leavers onduidelijk blijft.

Hoofdstuk 7 roept nieuwsgierigheid op naar de multivariate analyse waarin het theoretisch model aan een toets zal worden onderworpen. Helaas. Die blijft achterwege. In plaats daarvan kiest Baanders voor een exploratieve techniek, de chi-kwadraat automatische interactiedetectie. De argumentatie daarvoor wordt in één zinnetje afgedaan: een multivariaat model 'zou erg moeilijk te interpreteren zijn en daardoor slechts suboptimaal inzicht bieden.' Ik kan me moeilijk voorstellen dat dit de werkelijke reden is geweest voor het niet uitvoeren van multivariate analyses. Was er dan misschien wat anders aan de hand? Vond

Baanders de steekproef bij nader inzien niet geschikt, of heeft ze onverwachte moeilijkheden ondervonden? Dan had zij de lezers een dienst bewezen door daarover te rapporteren. In een proefschrift is er nu juist de ruimte om kritisch terug te blikken op de beslissingen die in het onderzoeksproces zijn genomen.

Al met al is dit een interessant proefschrift, waarin een bruikbaar theoretisch model wordt gepresenteerd, een kwalitatieve dataverzameling en een grootschaliger survey fraai worden gecombineerd en waarin populaire opvattingen over de huidige thuiswonende jeugd worden ontzenuwd of genuanceerd. Jammer alleen dat een multivariate analyse ontbreekt, net als kritische beschouwingen over de mogelijkheden en moeilijkheden van de steekproef en over de interpretatie van het verschil tussen planners en de andere twee onderscheiden groepen jongeren.

Clara H. Mulder

Veenman, J. , Buitenspel. *Over langdurige werkloosheid onder etnische minderheden*

Assen, Van Gorcum, 1998, 168 pp.
ISBN 90 232 3430 8

Tesser, P.T.M., F.A. van Dugteren & J.G.F. Merens, *Rapportage Minderheden 1998*

Rijswijk, Sociaal en Cultureel Planbureau, 1998, 375 pp.
ISBN 90 5749 118 4

In 1970 verscheen de regeringsnota *Buitenlandse Werknemers*, waarin de regering parlement en volk geruststellend meedeelde, dat Nederland geen immigratieland was. Zover er sprake was van buitenlandse werknemers was dat een tijdelijk verschijnsel, deze vreemdelingen zouden allen weer naar hun land terugkeren. Als iets zo nadrukkelijk meegedeeld wordt, is er alle reden om aan te nemen dat de werkelijkheid anders is. Zo ook in dit geval. Nederland was (en is) wel degelijk een immigratieland, net als trouwens alle andere West-Europese landen. En net als de andere West-Europese landen heeft Nederland het daar moeilijk mee.

Sinds 1970 is er uiteraard wel wat veranderd. De *Contourennota Integratiebeleid 1994* is verschillende stadia van de nota *Buitenlandse Werknemers* verwijderd. Toch is de Nederlandse samenleving nooit echt gewend aan het idee, dat immigratie een permanent gegeven is in een moderne maatschappij met omvangrijke, en nog steeds toenemende, kapitaal-, goederen- en mensenstromen. Immigratie is daarmee uitgegroeid tot een politiek probleem van aanhoudende zorg.

De maatregelen waarmee de opeenvolgende kabinetten hebben geprobeerd greep te

krijgen op de internationale migratie kunnen ruwweg in twee categorieën worden verdeeld. In de eerste plaats is er de laatste decennia allerlei wet- en regelgeving tot stand gekomen, die de migratie op zichzelf beheersbaar moet maken. Immigranten moeten aan steeds meer en nauwkeuriger voorwaarden voldoen om het land legaal binnen te kunnen komen. De effectiviteit van deze maatregelen blijkt echter keer op keer geringer dan verwacht of gehoopt, wat weer tot verdere preciseringen leidt. In de tweede plaats is er een heel scala van beleidsmaatregelen van kracht geworden die gericht zijn op de migranten die zich (legaal) in het land gevestigd hebben. Sinds de *Minderhedennota* van 1983 is het streven erop gericht de immigranten die hier nu toch eenmaal gevestigd zijn, zo snel mogelijk te integreren in de Nederlandse verzorgingsstaat. Maar tegelijkertijd heeft Nederland nooit helemaal afscheid kunnen nemen van de gedachte dat de immigranten eigenlijk weer hoorden te vertrekken. Het Nederlandse parlement heeft in 1998 nog weer eens een nieuwe remigratiewet aan genomen, die gebaseerd is op de gedachte dat het voor iedereen beter zou zijn als de immigranten hun vergissing inzagen en terugkeerden.

De te bespreken boeken hebben deze beleidssituatie als achtergrond. Het boek *Buitenspel* van Veenman richt zich op de integratie 'op lange termijn'. Vanuit deze benadering is het veel voorkomen van langdurige werkloosheid onder etnische minderheden een probleem. Langdurige werkloosheid is economisch en individueel gezien bij Nederlanders uiteraard ook een probleem, maar vanuit de immigratieoptiek komen er toch twee (samenhangende) problemen bij. In de eerste plaats is de arbeidsmarkt voor immigranten bij uitstek het leefterrein waarop zij met de maatschappij in contact komen en gesocialiseerd raken in de nieuwe samenleving. In de tweede plaats kunnen bij hen door het niet deelnemen aan het arbeidsproces eerder geïsoleerde armoedeculturen ontstaan, die

de sociale cohesie van de samenleving bedreigen.

Voor het onevenredig veel voorkomen van langdurige werkloosheid onder etnische minderheden zijn in de loop der jaren verschillende verklaringen aangedragen. Veenman rangschikt ze nog eens keurig voor de lezer. Overigens sluiten deze verklaringen elkaar zeker niet uit en gaan ze allemaal wel gedeeltelijk op. De hoge werkloosheid hangt zeker samen met de herstructurering van de economie, waardoor de behoefte aan laaggeschoolde handarbeid sterk afnam. De op- en neergang van de conjunctuur heeft ongetwijfeld invloed op de mate waarin mensen die qua opleiding, arbeidsverleden, of discriminatie gehandicapt zijn, deze nadelen kunnen overwinnen. Het boek vat al deze zaken nog eens leesbaar en overzichtelijk samen, maar tot verrassende conclusies leidt dit niet. Factoren als opleidingsniveau en arbeidsverleden blijken het zwaarst te wegen. Daardoor wordt toch vooral het beeld bevestigd dat vooral de oorspronkelijke 'gastarbeiders', de Turken en Marokkanen, die nu boven de vijftig jaar zijn, nauwelijks meer in het arbeidsproces betrokken zijn en dat ook niet meer zullen worden. Gezien vanuit het langere-termijnperspectief van de integratie van immigranten is dit een categorie die als verloren moet worden beschouwd. Veenman pleit er dan ook voor het arbeidsmarktbeleid vooral te richten op de twee categorieën waarbij dit beleid nog kans van slagen heeft: de jongere langdurig werklozen en die werklozen, die een opleiding boven het laagste niveau hebben.

De *Rapportage Minderheden 1998* vormt toevalligerwijs in menig opzicht een pendant van *Buitenspel*, omdat dit rapport zich deze keer bezig houdt met de ouderen onder de minderheden. Daardoor komt ook hier bij de Turken en Marokkanen precies weer de categorie 'oorspronkelijke gastarbeiders' in beeld. Bij de Surinamers en Antillianen is de categorie ouderen door de andere migratiegeschiedenis wat gedifferentieerder samengesteld. Zoals dat bij de

eerdere delen van deze rapportageserie het geval was, is ook dit deel weer overzichtelijk opgezet en bevat het veel informatief materiaal. Soms bevestigt de informatie het beeld dat de oplettende krantenlezer al min of meer in zijn hoofd had. Ook hier komt weer naar voren dat langdurige, zeg maar permanente, werkloosheid onder de oudere Turken en Marokkanen eerder regel dan uitzondering is. Daarmee hangen uiteraard rechtstreeks een aantal andere kenmerken samen zoals beperkte financiële middelen en concentratie in de goedkopere delen van de woningvoorraad. Maar er zijn ook verrassende uitkomsten. Het meest verrassend is wel de goede gezondheid, waarin Turken en vooral Marokkanen in de leeftijdscategorie 50-65 jaar blijken te verkeren. Bij enquête-onderzoeken rapporteren zij meer klachten dan de Nederlanders, maar de sterftcijfers en de frequentie van 'objectieve' ziektes als kanker en hart- en vaatziekten, geven een heel ander beeld te zien. Het is een intrigerend resultaat, dat bepaald nader onderzoek verdient.

Het overzicht van de leefsituatie van de oudere leden van de minderheidsgroepen roept als vanzelf de vraag op, of er een nieuw of uitgebreider beleid nodig is. Gezien vanuit het lange-termijnperspectief van de integratie is er aan deze categorie geen eer meer te behalen. Gezien vanuit het veel kortere tijdspectief van de verzorgingsstaat die op alle noden een antwoord geeft, ligt dat uiteraard anders. Vanuit deze ideologie wordt een aantal maatregelen bepleit, zoals voorlichting over het stelsel van zorgvoorzieningen voor ouderen, waartegen wel niemand bezwaar zal hebben.

Een punt dat wel nadere discussie verdient is de aanbeveling van de auteurs om het huidige migratiebeleid voort te zetten. In feite is dit beleid een relict van de nota *Buitenlandse Arbeiders* uit 1970. Alle onderzoeken op dit punt hebben keer op keer uitgewezen, dat dit beleid niet leidt tot een aanmerkelijke stroom migranten. Uiteraard zijn er mensen die terugkeren, maar die zijn er bij iedere migratie. Uit de

literatuur blijkt dat veel migranten een vage wens hebben ooit terug te keren, maar dat dit onder normale omstandigheden (dus afgezien van oorlogen en dergelijke) niet tot (massale) terugkeer leidt. Vooral bij oudere immigranten (ook bij Nederlanders in Australië bijvoorbeeld) is de wens tot terugkeer meer een uiting van nostalgie dan van een weloverwogen voornemen. Men denkt dan terug aan de jeugdijaren toen men nog gezond en vitaal was en deze gedachten vermengen zich bij immigranten met een geromantiseerde herinnering aan het leven in het oude land, waar de vruchtbomen in de lente zo prachtig bloeiden. De werkelijkheid is uiteraard anders, zoals ook de remigratie van Turken en Marokkanen ons weer leert. Als de terugkeer gerealiseerd wordt, blijkt dat de gezondheid niet verbetert, maar de gezondheidszorg wel veel minder ontwikkeld is. De gezellige vrienden van vroeger zijn inmiddels overleden of geëvolueerd tot oude mopperkonten. De amandelbloesem biedt nog altijd een feeëriek aanblik, maar helaas maar gedurende twee weken per jaar, terwijl de politie permanent corrupt is. Bovendien worden de terugkeerders door familie en dorpsgenoten als rijkaards gezien, op wier vrijgevigheid voortdurend een beroep kan worden gedaan. De helft van de remigranten keert dan ook al weer snel naar Nederland terug. Inmiddels heeft het in stand houden van de remigratie-ideologie door de Nederlandse regering in ieder geval één concreet nadeel: het vertraagt het integratieproces. Men zou denken dat Nederland met het geval van de Molukkers voor ogen zich wel zou hoeden voor alles wat bijdraagt aan het in stand houden van een remigratiedroom. Het enige concrete argument vóór het Nederlandse remigratiebeleid is dat gesubsidieerde remigratie de Nederlandse overheid minder kost dan voortgezet verblijf. Maar hoe men de diverse kosten tegen elkaar afweegt is nogal afhankelijk van het gehanteerde model. Het is niet echt te berekenen wat de verderliggende effecten zijn van de bestedingen door de migranten op

de ruimere economie. De *Rapportage Minderheden 1998* acht de bestedingen van remigranten na terugkeer voordelig voor de economie van de herkomstlanden, maar vermeldt dit merkwaardigerwijs niet als negatieve post voor de Nederlandse economie.

Naarmate de immigrantenbevolking verouderd, zal binnen de oudere generatie het aandeel van degenen die zelf in het herkomstland zijn geboren en opgegroeid, afnemen. De terugkeergedachte zal over enkele decennia de dan oudere immigranten dus ook minder gaan aanspreken. In dit perspectief gezien is de hele discussie rond de terugkeer niet erg interessant. Maar voorlopig zal het thema terugkeer nog wel als een soort politieke pasmunt blijven circuleren. Het vervult vooralsnog een ideologische functie in het immigratiediscours binnen de Nederlandse politiek.

J.M.M. van Amersfoort

Gemmeke, M., *Politieke betrokkenheid van kinderen op de basisschool*

Dissertatie Universiteit van Amsterdam, 1998.

Amsterdam: Thesis Publishers, 1998, 282 pp.

ISBN 90 9011 668 0

Wakkere wetenschappers waarschuwen begin jaren tachtig voor een verrechtende jeugd die de herinnering aan eens links-radicalen en anarchistische jongeren zou doen verbleken, eind jaren tachtig ontwaarden zijn politiek apathische adolescenten en nu zien ze pragmatische jongeren die er zonder ideologische ballast politiek lustig op los winkelen. Geïnspireerd door zorg om het burgerschap van toekomstige generaties en de toekomstige democratie is veel

gespeurd naar foute of te matig ontwikkelde politieke houdingen van jongeren. In wetenschap en beleid begint echter de gedachte steviger post te vatten dat alle ellende begint bij het vroeg bedorven kind. Jeugdonderzoekers worden kindonderzoekers. Vroege interventie zijn de eerste woorden die beleidsmakers uitspreken. De eerste Nederlandse studie naar de politieke betrokkenheid van kinderen verscheen in juni 1998. Deze gedegen studie van Mireille Gemmeke is zeer lezenswaardig, komt echter wat haastig gecompileerd over, bevat niet overal even helder verwachtingen en is slordig opgemaakt. Te prijzen is de afwezigheid van het 'alarmtoontje' dat jeugdonderzoekers zo inspireert.

Gemmeke staat uitvoerig stil bij de 'histiografie' van het begrip politieke betrokkenheid en vooral bij de vraag of het zich laat herkennen bij kinderen. Het merendeel van de zeven hoofdstukken is gewijd aan de plaatsbepaling van het thema. Vervolgens rapporteert Gemmeke over een voor- en hoofdonderzoek (uit 1993) naar de verschillende vormen van politieke betrokkenheid van kinderen. Ze bekijkt de invloed van groepsniveau / cognitieve ontwikkeling, sekse en etniciteit en gaat na of leraren en de klas als groep een eigen invloed uitoefenen. Tot slot vat ze haar resultaten samen in het licht van de discussie over burgerschap.

Het gaat Gemmeke om betrokkenheid bij problemen die object zijn van overheids-handelen. Een selectie van kinderen uit groepen 4, 6 en 8 van een aantal Amsterdamse basisscholen is mondeling onder-vraagd over wat zijn onder politieke problemen verstaan. Na deze interviews heeft Gemmeke zo'n 475 kinderen uit deze groepen een schriftelijke vragenlijst voorgelegd met, in eenvoudige bewoordingen en met plaatjes, acht politieke problemen: milieu-vervuiling, werkloosheid, discriminatie, immigratie, honger, oorlog, Europese eenwording en bezuinigingen. Ze konden aangeven of ze van die problemen gehoord hadden. Onder andere met deze antwoor-

den ontstond de schaal 'cognitieve politieke betrokkenheid'. Kinderen in hogere groepen en autochtonen bleken hoger te scoren dan kinderen in lagere groepen en allochtonen. Op schaalniveau doet sekse er niet toe. Op itemniveau bleken jongens cognitief iets sterker (herkenden Lubbers vaker) en bleken ze meer te weten over Europese eenwording en bezuinigingen. Meisjes wisten meer over discriminatie. Allochtone kinderen hebben meer aandacht voor bezuinigingen, werkloosheid en immigratie. De schaal 'affectieve politieke betrokkenheid' werd gevormd door kinderen te vragen welke problemen ze het belangrijkste vonden en over welke ze bezorgd waren. Emotioneel het meest politiek betrokken bleken allochtone kinderen. Cognitieve ontwikkeling (ofwel groepsniveau) en sekse deden er alleen in combinatie toe: in de laagste groep waren meisjes emotioneel meer betrokken dan jongens, in hogere groepen was dat andersom. De derde schaal is 'gedragmatige politieke betrokkenheid', onder andere gemeten met de vraag of kinderen politieke informatie zoeken. Alleen het groepsniveau doet ertoe (hoe hoger, des te meer). Ook de samenhang tussen de drie vormen van betrokkenheid neemt met het groepsniveau toe. Gemmeke exploreert verder de effecten die de leraar en de klas uitoefenen. Tentatieve analyses (N=20 leraren) laten zien dat de formele aandacht voor politiek in de klas en het belang gehecht aan participerende leerlingen de cognitieve politieke betrokkenheid beïnvloeden. Allochtone kinderen hebben het meeste profijt van een leraar in wiens klas politiek een belangrijke rol speelt. Ook een groter aandeel meisjes in de klas heeft een positieve invloed op (alle vormen van) betrokkenheid.

Gemmeke concludeert dat burgerschapsgevoelens vroeg onderkend kunnen worden en dat er nauwelijks sprake is van een kloof tussen jonge burger en politiek. Ze is wel bezorgd over de politieke cognities van allochtone kinderen. Als hun 'civic competence' achterblijft, kan dat een evenredige

politieke participatie in de weg staan. Gemmeke suggereert her en der in haar boek dat etniciteit samenvalt met sociale ongelijkheid. Het is jammer dat niet is gecontroleerd of de effecten van etniciteit wegvallen als die van ongelijkheid worden meegenomen. De conclusies over etnische verschillen in cognities, 'civic competences' en mogelijke toekomstige 'issues-publics', zijn nu niet meer dan voorlopig. Gemmeke geeft aan dat haar boek een eerste proeve is en dat vervolgonderzoek zou moeten bezien wat er later van de verschillen overblijft. Cohortonderzoek is geboden. Wat dan mooi zou zijn, is nagaan wat actuele issues ten tijde van politieke metingen betekenen, nu blijkt dat Gemmekes kinderen, en volgens sommige jeugsociologen alle kinderen, zo gevoelig zijn voor wat het publieke debat beheerst. Ondanks deze kanttekeningen is Gemmekes studie belangrijke lectuur voor wie zich professioneel bezighoudt met politieke vorming.

Henk Vinken

Wal, M. van der, *Etnische ongelijkheid in gezondheid bij kinderen*

Dissertatie Universiteit Utrecht, 1998.
Handelsuitgave: Ponsen & Looijen,
Wageningen, 1998, 176 pp.
ISBN 90 3931 912 X

Etnische ongelijkheid in gezondheid bij kinderen is een epidemiologische studie binnen de jeugdgezondheidszorg van Amsterdam bij kinderen van 0-14 jaar. De auteur Van der Wal heeft met deze studie, in de vorm van een proefschrift, aandacht gevestigd op de gezondheid van kinderen in het algemeen en van allochtone kinderen in het bijzonder. Geconcludeerd wordt dat de gezondheid van allochtone kinderen in

algemene zin niet slechter is dan die van autochtone kinderen. Allochtone kinderen hebben aanzienlijk verhoogde sterftecijfers, maar gezondheidsproblemen komen lang niet altijd vaker voor. De gezondheid van kinderen hangt waarschijnlijk meer af van culturele factoren dan van economische factoren. Verder varieert de mate waarin de gezondheid van allochtone kinderen afwijkt van die van autochtone kinderen alsmede de verklaring hiervoor niet alleen per gezondheidsaspect maar ook per etnische groep. Het verkleinen van gezondheidsverschillen tussen etnische groepen vereist om die reden niet alleen een algemeen achterslandsbeleid, maar tevens een gedifferentieerd beleid toegesneden op de verschillende etnische groepen.

Het proefschrift geeft eerst een overzicht van de ongelijkmatige geografische spreiding van de allochtone bevolking over Nederland en in Amsterdam. Na een algemene inleiding volgen drie hoofdstukken over etnische verschillen in gezondheid, in determinanten van gezondheid en in de gezondheidszorg. Speciale aandacht gaat uit naar etnische ongelijkheid in de preventieve gezondheidszorg. Vervolgens komt het onderzoek dat in Amsterdam bij de jeugdgezondheidszorg is uitgevoerd aan de orde. Behalve het onderzoek naar de sterfte in het buitenland en de vaccinatiegraad zijn de gegevens verzameld via zes peilstations, verspreid over de stad Amsterdam. Peilstations zijn consultatiebureaus voor zuigelingen, kleuters en schoolkinderen, die naast hun dagelijkse zorgactiviteiten routinematig epidemiologische gegevens verzamelen.

Mooi is dat de auteur komt tot aanbevelingen voor beleid en praktijk. Allochtone kinderen zijn gebaat bij een zorgstructuur die aan hen aangepast is, waarbij interculturalisering aandacht verdiend. Opleiden en inzetten van allochtone hulpverleners is een vereiste.

Verder zal de wijze van voorlichting geven uitgebreid moeten worden. Voorlichting via migrantentelevisie en mondelinge voor-

lichting in eigen taal worden niet of onvoldoende benut. Dit zal zeker voor het vergroten van de vaccinatiegraad positieve gevolgen hebben, maar ook voor de meeste onderwerpen die in het proefschrift beschreven zijn. Voorlichting over het belang van vroegtijdige zwangerschapscntroles en het inschakelen van kraamverzorgsters uit de migrantengroepen kan een positieve invloed hebben op het gebruik maken van kraamzorg.

Voor de ontwikkeling van het migrantenkind in pedagogische zin zal intensivering van de bestaande interculturele opvoedingsondersteuning noodzakelijk zijn. In algemene zin wordt aanbevolen om ouders en kinderen die zich in Nederland vestigen meer aandacht en begeleiding te geven vanuit Jeugdgezondheidszorg. Dit betekent dat de Jeugdgezondheidszorg daar beleid op moet maken en er financieel toe in staat gesteld moet worden. Onderbouwing van de gezondheidssituatie zoals die hier nu aangedragen is kan daarbij behulpzaam zijn. Aanbevelingen voor verder onderzoek moeten niet alleen gericht zijn op verschillen tussen etnische groepen, maar ook op verschillen in gezondheid binnen etnische groepen. De invloed van risicofactoren op de gezondheid kan immers per etnische groep (sterk) verschillen. Tevens pleit de auteur voor meer (interventie-)onderzoek gericht op risicofactoren om gerichte preventie te kunnen realiseren. Als voorbeeld noemt hij nader onderzoek naar de verhoogde kans op ongevallen en de psychosociale problemen met name bij de allochtone kinderen van het voortgezet onderwijs. De auteur heeft een prettige stijl van schrijven, waardoor de door hem verzamelde en bewerkte gegevens toegankelijk worden voor de professional en andere geïnteresseerden. Alle lof aan hem.

T.L. Filedt Kok-Weimar

**Cottaar, A., Kooplui,
Kermisklanten en andere woonwag-
genbewoners. Groepsvorming en
beleid 1870-1945**

Dissertatie, Amsterdam, 1996

De Nederlandse overheid voert sinds 1980 een apart beleid voor de etnische minderheden. Hieronder worden niet alleen groepen van buitenlandse herkomst begrepen, maar ook de woonwagenbewoners, hoewel die autochtoon zijn. De overheid heeft zich aangesloten bij de communis opinio dat de woonwagenbewoners anders zijn en zelf ook benadrukken dat zij verschillen van de 'burger'. Het gaat hier om een proces van minderheidsvorming dat zich binnen een eeuw (1870-1945) heeft voltrokken. Woonwagenbewoners zijn een aparte sociale categorie geworden binnen de Nederlandse samenleving, met op verschillende terreinen een maatschappelijke achterstand. Voorts heeft er zich binnen die groepering minderheidsvorming voorgedaan. In dit proefschrift wordt weergegeven hoe en door welke factoren dit proces zich heeft voltrokken. Van het begrip minderheid wordt een definitie gegeven; het gaat om een groepering waarvan de leden zichzelf ook als aparte groep beschouwen en het behoren tot die groep belangrijker vinden dan lidmaatschap van andere groepen, de maatschappij moet hen ook als zodanig definiëren en zij moet een lage maatschappelijke positie innemen en dat voor de duur van enige generaties. Het proces van minderheidsvorming wordt beschreven aan de hand van twee centrale begrippen: positietoewijzing en positieverwerving. Bij positieverwerving wordt gelet op de kenmerken en eigenschappen van de groepering der woonwagenbewoners zelf (economische functie, woonvorm). Bij positietoewijzing staan beleid en beleidsopvattingen van de verschillende overheden centraal. Vragen die daarbij ook aan de orde komen, zijn: is

en was er sprake van stigmatisering en categorisering? Dat laatste lijkt evident. Er bestond bij overheden al lang een negatief beeld van ambulante groepen.

Voor het beantwoorden van haar onderzoeksvragen heeft de schrijfster vele bronnen geraadpleegd (beleidsdocumenten, archieven, beeldmateriaal, tijdschriften, interviews). Het boek is een tweeluik. Eerst wordt aandacht besteed aan de groep in wording (positieverwerving: de voorgeschiedenis, de economische functie, en wanneer en waarom er werd gekozen voor het wonen in een woonwagen). Als tweede wordt aandacht besteed aan de positietoewijzing. Het woonwagenbeleid van rijk en gemeente wordt beschreven, in het bijzonder het beleid van Den Haag en Zwolle.

Voordat de woonwag en zijn intrede deed, waren de ambulante beroepsbeoefenaars aangewezen op logementen, slaappleahten bij boeren, of zij bewoonden een woonschip. Door de verharding van de secundaire wegen in de tweede helft van de negentiende eeuw werd het bouwen van wagens om in te wonen (huifkarren, woonkarren etcetera) gestimuleerd. In de Woonwagenwet van 1918 werden de eisen vastgelegd waaraan een woonwagen moest voldoen. De woonwagenbevolking groeide tot 1938, daarna trad een lichte daling op en na 1945 was er sprake van een snelle stijging. Die stijging is niet te verklaren uit natuurlijke aanwas alleen. Waarom verwisselden mensen hun huis voor een woonwagen? De oorzaak is niet gelegen in wat in de populaire (en ook wetenschappelijke) literatuur wordt verondersteld: het zou gaan om mensen die afstammen van rondtrekkende mensen. Uit genealogisch onderzoek kwam naar voren dat de meeste woonwagenbewoners geen ambulante voorvaders hadden en voorts bleek dat er geen sprake was van een gesloten groep: mensen wisselden vaak van woonvorm. Woonwagenbewoners verichtten allerlei soorten werkzaamheden: ambachten (scharensleep, stoelenmatter), handel (pantoffels, kunstbloemen, borstels, bezems, manden, galanterieën, paarden

etcetera), kermis/vermaak (beestenleiders, kermisreizigers, muzikanten, poppenkastspelers) en seizoenarbeid (kersenpluk, aardappelrooien.) De door hen uitgeoefende werkzaamheden en hun inkomenspositie verschilden niet sterk met vergelijkbare sedentaire categorieën, zo maakt Cottaar duidelijk.

Het tweede deel van het tweeluik gaat, zoals gezegd, over positietoewijzing. Dan staat het beleid van de gemeenten (Den Haag en Zwolle) en van de rijksoverheid centraal. Dit deel van het onderzoek is het minst geslaagd. De rode draad in het betoog wordt hier node gemist, de lezer worden te veel onnodige details voorgeschoteld. Wel wordt duidelijk dat woonwagenbewoners door hun ambulante levenswijze gezien werden als bedelaars. Toen na 1870 de gemeenten verantwoordelijk werden voor de armlastigen binnen hun grenzen, poogden zij woonwagenbewoners zo veel mogelijk te weren. Dat mocht na 1918 (Woonwagenwet) niet meer, maar er werd toen gezocht naar andere strategieën, bijvoorbeeld door een weinig aantrekkelijke locatie te kiezen voor het woonwagenkamp en er niet in te investeren – om maar niet meer woonwagenbewoners aan te trekken. Sinds 1918, zo stelt de schrijfster, is de verborgen agenda van de gemeenten steeds geweest: afhouden en ontmoedigen.

Positietoewijzing is doorslaggevend geweest in het proces van minderheidsvorming. Met name het overheidsbeleid heeft in de hand gewerkt dat woonwagenbewoners zichzelf gingen zien als een aparte categorie, als een groep die zich moest afzetten en teweer stellen tegen de anderen, de 'burgers'. Uit welke elementen de cultuur van deze minderheidsgroep bestaat, wordt door Cottaar niet helder aangegeven. Het lijkt wel of de identiteit wordt gevormd door twee elementen: het conflict met de burgers en met andere ambulante groepen. Het onderlinge conflict heeft ertoe geleid dat sommige groepen (onder anderen de kermisreizigers) zich hebben losgemaakt van de (overige) woonwagenbewoners, vanwege

het negatieve beeld dat van de laatstgenoemde groep bestaat.

Niettegenstaande het minder geslaagde deel over het overheidsbeleid en de onduidelijkheid met betrekking tot de cultuur van de minderheidsgroep der woonwaggebewoners, heeft Cottaar een goed leesbaar boek geschreven, dat zeker interessante stof biedt. Het is een helder verslag van honderd jaar geschiedenis van de woonwaggebewoners in Nederland. Diepgaand debat met theorie vindt men er niet, maar wel wordt inzicht gegeven in vorming en inhoud van vooroordelen over deze bevolkingsgroep, en dat is de grote verdienste van dit boek.

L.G. Jansma